

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת מקץ, תשע"ב
מספר 946מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

"ויפתח האחד את שקו" ועוד ברוך ברנר

"ויִוֹסֵף הוּא הַשְּׁלִיט עַל הָאָרֶץ הוּא הַמְּשַׁבֵּיר לְכָל עַם הָאָרֶץ וַיָּבֵאוּ אֹחֵי יוֹסֵף וַיִּשְׁתַּחֲוּוּ לוֹ אַפְּיִם אַרְצָה" (מב:ו). יוסף מתנכר לאחיו ומדבר אתם קשות בטענת "מרגלים אתם"! בסופו של אותו מסע דרמטי יוצאים האחים ארצה כנען עם חמורים עמוסי בר. אכן, ירדו מצרימה עשרה וחזרו תשעה, ללא שמעון, שנותר אסור בבית המשמר (מב:כד). באוזניהם בוודאי מהדהדים דברי האיש אדוני הארץ: "וַיָּאֵת אֲחֵיכֶם הַקָּטָן תָּבִיאוּ אֵלַי וַיֶּאֱמְנוּ דְבָרֵיכֶם וְלֹא תָמוּתוּ" (מב:כ).

ואם לא די בחוויה זו, הרי נכוננו להם עוד הפתעות שהוסיפו להם פחד ובלבול. לאחר שהגיעו האחים אל יעקב אביהם וסיפרו לו את כל הקורות אותם, מסופר: "וַיְהִי הֵם מְרִיקִים שְׁקִיָּהֶם וַהֲנִיחַ אִישׁ צְרוּר פֶּסֶף בְּשִׁקְוֹ וַיָּרֹאוּ אֶת צְרוּרוֹת פֶּסְפֵיהֶם הִמָּה וַאֲבֵיהֶם וַיִּירָאוּ" (מב:לה). הם בוודאי מופתעים מן הממצא המוזר, אולם מתברר שאין זו הפתעה גמורה, שהרי מעין זה קרה להם כבר בדרך, בצאתם ממצרים (שם כז-כח):

ויפתח האחד את שקו לתת מספוא לחמרו במלון, ויבא את פספו והנה הוא בפי אמתחתו. ויאמר אל אחיו: הושב כספי... באמתחתי. ויצא לבם ויחדרו איש אל אחיו לאמר: מה זאת עשה א-להים לנו? וכאן זועקת השאלה: מדוע רק 'האחד' פתח את שקו בדרך במלון, וכך מצא את כספו בפי אמתחתו? כיצד לא נזקקו לכך שאר האחים, ומדוע מצאו את כספם רק בבית אביהם בארץ כנען?!

ושמא תאמר: שאר האחים לא פתחו את שקיהם מפני שהסתפקו בפתיחת שקו של 'האחד', כלומר כולם אכלו מן השק האחד שנפתח – אין לומר כן, שהרי נאמר בפסוק במפורש ש'האחד' פתח את שקו "לתת מספוא לחמרו במלון", ולא לכולם! ועוד יש להקשות: מדוע בכלל היה צורך לפתוח את השק במלון, והלא ניתנה להם צידה לדרך: "ויצו יוסף וימלאו את פליהם בר וילהשיב כספיהם איש אל שקו ולתת להם צדה לדרכו, ויעש להם פן" (מב:כה)! מתברר שיוסף התכוון שהאחים לא ימצאו את צרורות הכסף אלא בבית אביהם, ואם כן מה גרם שתכנית זו תשתבש קמעא?

בטרם נציע את הפתרון של ר' מרדכי ב"ר נתן לוצאטו,¹ נזכיר את שאלת זהותו של 'האחד' אשר פתח את שקו במלון. רש"י כותב: "ויפתח האחד – הוא לוי, שנשאר יחיד משמעון בן זוגו". דבריו שאובים מן המדרש לפרשת "ויחי" (בראשית רבה, מהד' תיאודור-אלבק, פרשה צז):

שמעון ולוי אחים – וכולם אינן אחים? אלא אחים הן בעצה, נטלו הם עצה על שכם והרגום... והם נטלו עצה על יוסף ובקשו להרגו... וכיון שבאו במצרים אמר יוסף: אם אני מניח במקום אחד נוטלין עצה עלי ומחריבין את כרך מצרים, לפיכך הפריש שמעון מלוי, שנאמר "ויקח מאתם את-שמעון",

* הרב ברוך ברנר חוקר במכון "מעליות" שעל יד ישיבת "ברכת משה" במעלה אדומים, ודוקטורנט במחלקה לתלמוד באוניברסיטה. הרב ברנר פרסם מהדורה מדעית של פירוש הרלב"ג לתורה (עד כה ששה כרכים).

¹ את הפירוש שבמאמר מצאתי במסגרת עבודתי על ההדרת פירוש הרלב"ג לתורה. בספר "ביאור הרלב"ג לתורה" שנדפס בוונציה בשנת ש"ז (1547 למניינם) ושהיה בחזקתו של ר' יעקב בר אור ז"ל, נמצאו הערות שוליים שנכתבו ע"י בעליו, מרדכי ב"ר נתן לוצאטו, שחי באיטליה (1720-1799). לאחר שגיליתי זאת מצאתי עוד שר' מרדכי לוצאטו כתב בעצמו ספר בשם "רוח סועה" (עפ"י תה' נה:ט) ובו הערות ופירושים לתורה (הספר כתוב בכתב ידו של המחבר ומצוי במחלקת כ"י של הספרייה הלאומית בירושלים).

(כד) וכיון שהפרישו נעשה לוי יחידי, שנאמר: "נִפְתַּח הָאֶחָד אֶת שְׁקוֹ" – וכי אחד היה? והלא כבר נאמר: "וַיְהִי הֵם מְרִיקִים שְׁקִיהֶם" (לה), אלא "האחד" זה לוי, שנעשה יחידי. על פי כל הנתונים הנזכרים כתב ר' מרדכי לוצאטו פתרון מבריק לשאלות הנזכרות: אכן, לא היו האחים אמורים לפתוח את אמתחותיהם עד הגיעם אל אביהם. יוסף נתן להם צידה לדרך – להם ולחמוריהם, כדי שלא יהיה צורך לפתוח את השק הגדול באמצע הדרך. אולם פרט אחד לא הובא בחשבון: חמורו של שמעון.

שמעון נשאר כלוא במצרים, אולם מסתבר שחמורו לא נשאר שם אלא חזר ארצה כנען עם האחים, כשהוא טעון בר לכלכלת בני המשפחה. אבל כיוון ששמעון איננו, לא ניתנה לו צידה לדרך, ועל כן לא היה די אוכל לחמורו אלא על ידי שימוש בתבואה אשר בשק הגדול! ומי הוא המועמד הטבעי לטפל בחמורו של שמעון? כמובן בן זוגו, לוי! לפיכך נזקק לוי לפתוח את שקו בדרך במלון לתת מספוא לחמורו, כי לא הייתה לו צידה לדרך שתספיק לשני חמורים, אלא לחמור אחד בלבד!

ולסיום עניין זה: לאחר ששמע יעקב את אשר אירע לבניו, ולאחר ששמע את הצעתו של ראובן "אֶת-שְׁנֵי בְנֵי תָמִית" (מב: לז), אמר יעקב: "לֹא יֵרֵד בְּנֵי עִמְכֶם" (לח). על זה מובא בבראשית רבה (פרשה צא): בשעה שהיה אדם אומר דבר מתוקן לפני ר' טרפון – היה אומר: **כפתור ופרח**.² ובשעה שהיה אומר דבר של בטלה – היה אומר: **לא ירד בני עמכם**.³

נראה שעל פירוש נאה זה של ר' מרדכי לוצאטו יש בהחלט לומר: **כפתור ופרח!**

* * *

ולעניין נוסף בסוף הפרשה, שיש בו קושי בולט ויישוב נדיר ונאה מאת אביו של הרלב"ג: כאשר רדף האיש אשר על בית יוסף אחרי עשרת האחים וטען כלפיהם ששילמו רעה תחת טובה וגנבו את גביע הכסף של המשביר לכל עם הארץ, מיהרו האחים להכריז (מד: ז-ח):

לְמָה יְדַבֵּר אֲדֹנָי פְּדָבְרִים הָאֵלֶּה? חֲלִילָה לְעַבְדֶּיךָ מַעֲשׂוֹת פְּדָבֵר הַזֶּה! הֵן כֶּסֶף אֲשֶׁר מָצְאָנוּ בְּפִי אֲמַתְחַתֵּינוּ הִשִּׁיבָנוּ אֵלֶיךָ מֵאֶרֶץ כְּנָעַן, וְאֵיךְ נִגְנַב מִבֵּית אֲדֹנֶיךָ כֶּסֶף אוֹ זָהָב?!

מלבד הבעת התמיהה על עצם החשד, ומלבד גיוס טענת 'קל וחומר' להגנתם, מוסיפים האחים להציע ל'אשר על הבית' הצעת עונש עבורם אם ימצא את הגביע בידם: "אֲשֶׁר יִמָּצָא אִתּוֹ מֵעַבְדֶּיךָ – נָמַת, וְגַם-אֲנַחְנוּ נָהָה לְאֲדֹנֵי לְעַבְדִּים" (מד: ט). בהצעה זו שני עונשים: העונש לגנב עצמו – מיתה, והעונש לשאר האחים – לקיחתם לעבדים. תגובתו של הפקיד המצרי, אשר בה מצוי הקושי הענייני, היא: "וַיֹּאמֶר: גַּם-עֲתָה כְּדַבְּרֵיכֶם כֵּן-הוּא; אֲשֶׁר יִמָּצָא אִתּוֹ – הֲיֵהָ-לִי עֶבֶד, וְאַתֶּם תִּהְיוּ נְקִיִּים" (י). גם בדבריו יש חלוקה בין עונשו של הגנב עצמו ובין עונשם של שאר האחים, אולם העונשים אינם זהים לעונשים שהציעו האחים, אלא פחותים בדרגה אחת: הגנב יילקח לעבד, ושאר האחים יהיו פטורים. והשאלה הנשאלת היא אפוא כיצד פותח האיש 'אשר על הבית' את התיקון להצעת העונש של האחים במילים: "גַּם-עֲתָה כְּדַבְּרֵיכֶם כֵּן-הוּא"? והלא אין דבריו כדבריהם! על כך עונה הרלב"ג בדברים הבאים (מהדורת מעלות עמ' 501):

קיבלתי בפירוש זה הפסוק מהרב אדוני אבי ז"ל, שהוא אמר להם: **גם עתה** – שאני חושד בכם, כדבריכם כן הוא – שבכלל אתם אנשי אמת. ולזה אם תימצא הגנבה ביד אחד מכם, לא אחשוד אתכם שתהיה נגנבת בהסכמת כולכם, ולזה לא יהיה נענש כי אם מי אשר תימצא בידו הגנבה.

לפי פירוש זה, אין קושי בחוסר ההתאמה בין העונשים שהציעו האחים ובין אלה שהציע 'אשר על הבית'! אין כוונת האמירה "כדבריכם כן הוא" לטיבו של העונש, אלא להצהרתם של האחים לפני הצעת העונש, שהם אנשי אמת, וחלילה להם מעשות כדבר הזה (כפי שהוכיחו מהשבת הכסף מארץ כנען). כך מובן גם הביטוי "גַּם-עֲתָה" הפותח את דבריו, ומשמעו: 'אמנם אני חושד שמישהו מכם גנב את גביע הכסף, אולם גם עתה, כשאני טוען כך, אני מקבל את טענתכם שאתם באופן כללי אנשים ישרים. כדבריכם כן הוא'. לפי פירוש זה מובנים גם דבריו בהמשך, שבהם הוא קובע עונש רק לגונב הגביע ופוטר את שאר האחים.

עם זאת, לאחר שנערך החיפוש באמתחותיהם ונמצא הגביע באמתחת בנימין, הובאו האחים לפני יוסף, ושם משנה יהודה בדבריו את העונש שהציעו בתחילה (מד: טז):

מֵה-נֹאמַר לְאֲדֹנָי מֵה-נִדְבַר וּמֵה-נִצְטַדֵּק? הֲאֵ-לֵהִים מָצָא אֶת-עֶוְוֹן עַבְדֶּיךָ! הִנְנוּ עַבְדִּים לְאֲדֹנָי גַּם-אֲנַחְנוּ גַּם אֲשֶׁר-נִמְצָא הִגְבִיעַ בְּיָדוֹ.

יהודה מנסה לכלול את כל האחים ביחד, ולבטל את העמדת בנימין לבדו כאשם בלעדי. אלא שיוסף אינו מוכן לקבל זאת ודבק בקביעתו של 'אשר על ביתו': "וַיֹּאמֶר: חֲלִילָה לִי מַעֲשׂוֹת זֹאת! הָאִישׁ אֲשֶׁר נִמְצָא הִגְבִיעַ בְּיָדוֹ הוּא יֵהָה-לִי עֶבֶד וְאַתֶּם עֲלוּ לְשִׁלּוֹם אֶל-אֲבִיכֶם" (מד: יז).

הרלב"ג מוסיף בסוף דבריו, לאחר הבאת הפירוש הנזכר בשם אביו: "והוא פירוש נאה מאד". אכן, כדבריו כן הוא.

² מדרש שכל טוב: "כלומר דבור דבר זה על אפניו ככפתור עם הפרח שלו".

³ "כלומר לא תצטרף בינתי עמכם" (שם).